

IN MEMORIAM
MAARTEN BEKS

**“KUNST IS HET BROODNODIGE
WAAR NIEMAND OM VRAAGT”**

MAARTEN BEKS: HET HEILIGE DER HEILIGEN

Al wie in Nederland met kunst en cultuur te maken heeft, hoort te weten wie Maarten Beks is. Helaas valt te constateren dat veel bij de kunst betrokkenen niet weten hoe het hoort. Of plaatst Maarten Beks zijn licht onder de korenmaat? Het antwoord op deze vraag is "neen", want het schijnsel van zijn lamp is breed, maar weinigen laten zich raken door zijn licht.

Maarten Beks – jurist, dichter, prozaïst, schilder, tekenaar, essayist, galeriehouder, criticus, openeur van exposities en cultuurfilosoof – is waarschijnlijk het meest van alles een lezer en denker.

Hij verschanst zich in zijn bibliotheek met vele oeuvres, die hij alle gelezen heeft. En wat meer is: hij doorschouwt al die werken en is een monument van kennis geworden, die met zijn woorden de verbeelding van anderen enige stappen vooruit zet. Hoewel hij publiceerde in bladen als – destijds – NRC, het Limburgs Dagblad, de Brabant Pers – kranten, De Tijd, Kunstbeeld, Brabantia, Transit en in de Cahiers du Critic, is zijn bekendheid niet groot. Hij weet meer van Goethe dan de echte kenners en deze kenners weten hem niet te vinden. Maarten Beks schreef een standaardwerk over tapijtkunst, maar de verspreiding van "Een harnas met een zachte voering" beperkte zich tot een selecte kring, zoals ook – en uiteraard – de bibliofiele boeken die op zijn naam staan.

1994

STADSKLEURNIEUWS publiceert opnieuw "PLEIDOOI VOOR DE KERSTSTAL" van MAARTEN BEKS uit 1994.

Wij vinden het beschamend dat de directie van het Museum voor MODERNE KUNST bij zijn leven nooit interesse heeft getoond een overzichttentoonstelling van zijn werk te maken. Zijn weduwe, een Arnhems meisje en inmiddels 80 jaar, maakt nog altijd prachtig werk en heeft ondanks veelvuldig verzoek geen tentoonstelling in 'haar' stad en museum gekregen. STADSKLEURNIEUWS eert haar wel. Wij maken binnenkort een minidocumentaire die via de rubriek Stadskleur TV te zien zal zijn.

Lenneke Jaspers

Ik mag Mattheüs niet zo erg, terwijl ik
Lucas altijd op zijn woord geloof.

Maarten Beks
**PLEIDOOI VOOR DE
KERSTSTAL**

KERSTVISKOSMOGONIE 1994

PLEIDOOI VOOR DE KERSTSTAL

Lang geleden bezocht ik eens een Vlaamse Norbertijnenabdij. Terwijl wij ons in de tuin vertraden wees een der Witheren ons op een heel gaaf, oud Madonna-beeldje, dat, zo vertelde hij, door het vrome volk uit de omgeving zozeer bewonderd werd, dat hij zich vaak niet kon weerhouden de brave lieden voor te houden dat dit (uiteraard miraculeuze) beeldje van lang vóór Christus dateerde.

Dat verhaaltje gaf natuurlijk aanleiding tot wat hilariteit, die echter een beetje getemperd werd toen de stem van de onvermijdelijke scepticus van het gezelschap er ons opmerkzaam op maakte, dat er heel veel voor-christelijke beelden zijn, die ook door geleerde Witheren als Maria-beelden zouden worden geïdentificeerd. En hij wees, zoals te verwachten viel, voorts op de talrijke afbeeldingen van de Goede Herder, die van honderden jaren vóór het begin van de jaartelling stammen. En tenslotte gaf hij het de pater te doen om hem één beeld van de Heilige Maagd aan te wijzen, dat uit de eerste duizend jaar na Christus dateerde.

Helaas droeg de man zijn commentaar wat pedant en op de vróme toon van de 19-eeuwse vrijdenker voor. Een grapje, dat niet meer pretendeerde dan aan te tonen, dat geduchte passie-prekers ook voor luchtige scherts openstaan, werd aldus door zwaarwichtige lekengeleerdheid de grond ingeboord. De man had gelijk, maar deed er verkeerd aan zijn luchtdoelgeschut te richten op een grap ter grootte van een mug en om het anderzijds te doen voorkomen alsof zulke wapens vérdragend genoeg zijn om de hemel en de engelen boven Bethlehem's velden naar beneden te halen. Ik heb de indruk, dat archeologische vondsten, die voor ons gevoel op de christelijke iconografie vooruitlopen, het verhaal van de menswording evenmin buiten spel kunnen zetten als bevestigen.

De beroemde vierde Ecloga van Vergilius (70-19 vóór Chr.) waarin men met enige goede wil een voor-christelijk getuigenis kan lezen omtrent de geboorte van de verlosser uit een maagd (en dat nog wel verteld in de vorm van een herdersgedicht) is eeuwenlang beschouwd als een profetie uit de mond van een heiden, die minstens het Voorgeborchte verdiend had, maar waarschijnlijk meer: "Sanctus Vergilius, ora pro nobis" zo bad reeds

Erasmus. Natuurlijk werd Vergilius ten onrechte tot apostel der heidenen "avant la lettre" uitgeroepen, zoals men ongetwijfeld in de vorige eeuw ten onrechte getracht heeft om aan de hand van dit schitterende gedicht aan te tonen dat het met de originaliteit van het christendom ook maar droevig gesteld was.

Het is niet interessant te vernemen dat iets wat men als waar of als niet-waar ervaart, bovendien nog blijkt te kloppen of niet te kloppen ook. De zgn. "Leben Jesu-Forschung" heeft zich van Von Strausz tot en met Rudolf Augstein vaak nauwelijks anders gedragen dan de geleerden, die al dan niet in het historisch bestaan van de persoon van Shakespeare geloofden en wier ganse wijsheid door G.B. Shaw eens aldus werd samengevat: "De werken van William Shakespeare zijn niet geschreven door William Shakespeare zelf, maar door een andere auteur, tijdgenoot van William Shakespeare, die toevallig ook William Shakespeare heette". Hetzelfde geldt voor Homerus en Shaw en voor Jezus Christus.

Hoe dan ook: Als de beminnelijke evangelist Lucas – zestig jaar na dato, dat wel – vertelt hoe het volgens hem en al zijn zegslieden destijds in Judea is toegegaan, klinkt mij dat in de oren als de zuivere waarheid, het soort waarheid, dat de werkelijkheid misschien goddelijk en dichterlijk geweld aandoet en waaraan niet kan worden toe- of afgedaan door Jezuïtische bewijzen uit het ongerijmde of door het feit, dat de tegenpartij bewijst, dat de engelen onmogelijk in het Grieks gezongen kunnen hebben. Het is best mogelijk dat Lucas (een ontwikkelde Griek) de vergiliaanse adventsdroom over de komst van een "gouden tijdperk" heeft gekend en dat hij onder die literaire invloed een pastorale vorm heeft gegeven aan zijn getuigenis. En misschien was deze heilsverwachting onder invloed van de Stoa al zozeer ingeburgerd in intellectuele kring, dat de boodschap van het christendom in die vorm aanvaardbaar werd voor verfijnder oren. Dat zijn allemaal opwindende vragen, maar de positieve beantwoording daarvan maakt de boodschap niet minder blij. En misschien wel blijer, want ik zie Lucas graag als een groot dichter op de hoogte van zijn tijd, die over zijn Superstar schreef voor een "high-brow" Romeins publiek, dat aan Mattheus geen boodschap had. Lucas schreef het beste pastorale gedicht aller tijden. Waarschijnlijk las de intelligentsia van destijds hem met smaak, maar nog belangrijker is, dat het ongeletterde volk van meer dan duizend jaar later hem het best heeft begrepen. En dat de beeldende kunstenaars zozeer van zijn reportage van het heil hebben gehouden, dat zij deze geneesheer tot schilder en zelfs tot hun schutspatroon hebben bevorderd.

Die gemeenschappelijke liefde van volk en kunstenaars voor Lucas valt echter vooral af te lezen uit onze kerststal, die huiselijke samenvatting van alles wat menselijk en wenselijk is, die om talrijke duistere redenen door verlichte mensen is afgeschaft en vervangen door een ster, die stil is blijven staan boven een kerstman. Ik heb geen bezwaar tegen die figuur, maar zou er wel voor willen pleiten om deze kruising tussen sinterklaas, Wodan en de vader Abraham op te nemen in een stal, onder een boom, bezaaid met engelen. Bekijk dat zaakje eens goed en vraag u dan eens een kwartier lang af hoe het allemaal in godsnaam bij elkaar heeft kunnen waaïen en hoeveel eeuwen cultuurgeschiedenis op u neerzien vanaf deze hartverwarmende stapel kitsch. Ik steek even een kaarsje aan en vertel een kerstverhaal. OK? Eerst maar even een overzicht van de gemiddelde bevolking van de kerststal. Centraal staat het kind in de kribbe, omzorgd door Maria (meestal rechts) en Joseph, links. Ter linkerzijde van dit met de grootste aureolen uitgeruste groepje, ziet men het volksfront der herders; de koninklijke wijzen beheersen de rechtervleugel. Achterin, maar veel dichterbij de kribbe dan de herders en de wijzen, staan de os en de ezel. De engel met het spandoek kleeft aan de voorgevel en voorts ziet men schapen (links) en kamelen (rechts).

Waar komen ze allemaal vandaan? Lucas noemt Maria, Joseph en het Kind, alsmede de herders en de engelen. Hij zwijgt echter over de wijzen, over wier bezoek aan Jeruzalem en daarna Bethlehem alleen Mattheüs verslag uitbrengt, zonder overigens het getal "drie" in de mond te nemen (al noemt hij wel drie soorten geschenken: goud, wierook en mirre).

Het is jammer, maar aan de kerst-idylle hebben de andere evangelisten, Marcus en Johannes, nauwelijks een boodschap. Mattheüs noemt wel Bethlehem als geboorteplaats, maar dat op een manier, die heel wat commentatoren argwanend heeft gemaakt: bij Mattheüs gebeurt alles om oud-testamentische woorden, die de joodse Messiasverwachting gaande hebben gehouden, in vervulling te doen gaan. Ik mag Mattheüs niet zo erg, terwijl ik Lucas altijd op zijn woord geloof. Als Lucas er niet was zou Ernest Renan voor mij de belangrijkste evangelist zijn: "Jezus werd geboren in Nazareth", aldus de onmiddellijk al naar een ereplaats op de index solliciterende eerste zin van diens beruchte en briljante "Vie de Jésus".

De kerststal combineert dus twee evangeliën tot het kerstverhaal, dat tot de grootste succes-story alle tijden is geworden met het accent op alles wat schilderachtig is en dus aan Lucas herinnert.

Helaas is er ook in de meest poëtische evangelische versie geen plaats voor de os en de ezel en dat zint me eigenlijk helemaal niet: zij d'r uit, ik ook. Laten we maar aannemen, dat Lucas ons begrip voor de aanwezigheid van deze warmte verspreidende dieren bekend heeft verondersteld, zodat we ons ook niet hoeven te vermoeien met de bestrijding van dogmatische, van alle "animal liberation" afkerige exegeten, die de presentie van deze uitverkoren verschoppelingen (de eersten van wie gezegd kan worden dat zij Hem herkenden) blijven veroordelen. Waarom? Omdat zulke détails de bitse kern van de blijde boodschap (verlossing voor ons, niet voor onze huisdieren) in de verdrukking zouden brengen (terwijl Vergilius dieren én mensen laat deelhebben aan de "oeroude zonde"-erfzonde – en aan de begenadiging). Kortom: als schilderachtigheid, détaillering, landschaps-suggestie en "cosiness" niet mogen, moet Lucas het hele verhaal nog maar eens overdoen en als de os en de ezel niet mogen moet ook de profeet Jesaja – maar daarover zo dadelijk meer – een paar profetiën herroepen. Die os en ezel staan er nu eenmaal al minstens vanaf de twaalfde eeuw en wat mij betreft behoort hun aanwezigheid tot wat in onze catechismus nog "de goddelijke overlevering" werd genoemd. En voorts is het de volkse vroomheid, die erop staat dat zij van de partij zijn.

Nog even een paar getallen: er zijn drie wijzen, zo wil het de traditie, die ook heeft verordonneerd, dat zij van drie kanten kwamen om elkaar precies bij de stal, "waar de ster bleef stille staan" te ontmoeten. Natuurlijk kwamen ze niet alleen en de volksverbeelding heeft hun ieder honderden volgelingen, plus een enorme kamelentrein en zelfs grote horden panters en luipaarden toegedacht. Tijdens een zestiende-eeuwse kerstviering in de grote kerk in Delft kwamen de kamelen van drie kanten de kerk binnen. Over het getal der herders is niets bekend. In heel vroeg-middeleeuwse schilderijen zijn het er meestal maar twee, die dan bovendien met een plaats op een linkerzijvleugel genoeg moesten nemen. Spoedig echter rukken zij op naar het centrum en weldra ziet men dat hun getal in de honderden loopt. Dat is ook schriftuurlijk, want het lijkt onwaarschijnlijk dat de engelenkoren een voorstelling voor de kleine zaal hebben weggegeven.

Zo wordt het al tamelijk druk in de stal. Hoeveel engelen kan men zich veroorloven? Welnu, dat tikt ook aardig aan, want de bronnen laten er geen twijfel over bestaan, dat de afwezigheid van een paar honderdduizend engelen in de hemel nauwelijks wordt opgemerkt (ook al, omdat er tijdens

middeleeuwse theologische disputen fantastische berekeningen zijn gemaakt omtrent het aantal engelen dat een plaats kan vinden op een speldekknop). Wat wel problematisch blijft is natuurlijk hun uiterlijke gedaante: hoe maken zij zich bekend? Niemand weet het te zeggen. Engelen verschijnen, d.w.z. zij manifesteren zich aan het extatisch oog als wezens, die men zich als engelen herinnert, omdat zij onbeschrijfelijk zijn.

De enige constante in de bevestigde beschrijvingen der ooggetuigen is het klapwieken: engelen hebben vleugels (of bestaan slechts uit vleugels) en verder mag men er zich van alles bij voorstellen, sappige, de zwaartekracht tartende, roze jongelingen, die maar wat rondhangen in de wolken, maar ook wezens, die voldoen aan de beschrijvingen in de leukere middeleeuwse theologische literatuur waaruit blijkt dat althans de hogere angelieke kringen in het geheel niet naar menselijk model zijn geschapen, maar veeleer de vorm hebben van transparante strijddarren met vlamme wielen of van vliegende schotels van het type, waarin waarschijnlijk de profeet Elia ten hemel werd gedragen, als we de profeet Von Däniken mogen geloven.

Kortom, ook wat de engelen betreft is iemand, die eens iets anders wil op het stuk van kerststal-architectuur volkomen vrij. Ik heb niets tegen wat nuchtere roze met blauwe engelen, maar wie van deze norm afwijkt gaat toch orthodoxer te werk dan hij, die zich aan het beeld houdt dat door de Romeinse en Napolitaanse commercie in omloop is gebracht. Godfried Bomans zag er eens honderdtallen in rotten van vier in slagorde opgesteld op een Romeinse markt, alle met uitgestrekte rechterarm, en hij karakteriseerde het gezelschap op niet te overtreffen en dus niet genoeg te citeren wijze: "Een regiment zalig geworden fascistten".

Ik kom nog even terug op de os en de ezel. Waarschijnlijk, heel waarschijnlijk zijn zij de figuren met de oudste rechten, waaromheen alle andere pas later gegroepeerd zijn: tenslotte was het hun stal. Dit is niet bedoeld als blasfemie of als een poging tot sentimentalisering van het verhaal; het is gewoon een zeer vroom verhaal met een precies jaartal: 1223. Plaats van handeling is een in een grot uitgehouwen stal in het dorp Greccio in het dal van Rieti (ten N.O. van Rome). In een grot is een kribbe opgesteld, en er zijn een os en een ezel in gezelschap van hun broeder Franciscus van Assisi, die aan zijn zeer adellijke vriend Giovanni Vellita de wens te kennen had gegeven om Kerstmis te vieren als een herder te velde, in de eenzaamheid van de Sabijnse bergen. In de grot wordt door kardinaal Ugolino Segni

(ook een relatie uit de hoogste kringen van Il Poverello) een mis gecelebreerd, geassisteerd door Franciscus. Tijdens de mis heeft Vellita een visioen: hij ziet het kerstkind in de armen van Franciscus.

Natuurlijk verrees op de plaats van deze nieuwe geboortegrot een kapel, verlucht met fresco's van een (onbekende 15-eeuwse) schilder, die het een en ander gewijzigd heeft aan de oorspronkelijke opstelling: het kind ligt in de kribbe, Franciscus ligt in aanbidding op de knieën; men ziet de kardinaal aan het altaar, wat toeschouwers in de deuropening. Helemaal rechts (toen nog wel) zit Joseph van weelde, van ootmoed en lieflijke deugd te blozen en men ziet de kop van de ezel. De os is in de loop der eeuwen onzichtbaar geworden. Nog een knus detail in deze versie der goddelijke komedie: de voorgrond is leeg, maar wordt vrij bezig beheerst door een heel kleine poes. Franciscus en de – waarschijnlijk ook Franciscaanse – schilder van het fresco waren geen kribbebijters en ze lieten zich niets gelegen liggen aan de dominicaanse muggezipers.

Derhalve: de os en de ezel hebben een ereplaats in de stal, want ze zijn daar geïntroduceerd door Franciscus zelf, die in Greccio het zonnelied dichtte en er voor herder speelde. In een van ongeveer 1290 daterende marmeren kerststal van Arnolfo di Cambio, te vinden in het oratorium van de Sixtijnse kapel van Santa Maria Maggiore in Rome, is voor beide uitverkoren dieren een speciale nis gereserveerd en aan hun gelaatsuitdrukking is duidelijk te zien, dat zij eersterang zitten. Deze groep, waarschijnlijk de oer-kerstgroep, opgesteld rondom de relikwieën van de "echte kribbe van Bethlehem", bestaat voorts uit: Maria met het Kind op de arm, Joseph, herders, de drie koningen – dan al in de sindsdien obligaet geworden houdingen: de een ligt geknielt, de twee anderen zijn nog in aantocht – en voorts David (stamvader van het geslacht waaruit Jezus geboren werd) en de profeet Jesaja, in de wandeling wel "de vijfde evangelist" genoemd, omdat hem zoveel in vervulling gegane profetieën worden toegeschreven. En hij heeft nog iets gedaan: hij heeft de bijbelse argumenten aangedragen voor de aanwezigheid van de os en de ezel: "de os kent zijn eigenaar, de ezel de Kribbe zijns heren".

Lucas, Mattheüs, Franciscus én een heel oude devotie hebben derhalve hun invloed op regie en encenering van het stuk laten gelden en voorts moet waarschijnlijk worden gedacht aan een hele rij vroeg-middeleeuwse schrijvers van gewijde verhalen, die op hun beurt de volkse kerstliederen en de beeldende kunst geïnspireerd hebben. De informatie, vervat in de laatste

vier alinea's, heb ik goeddeels ontleend aan een boek van Luciano Zeppegno, dat onder de titel "Krippen" in 1970 in München verschenen is (Süd West Verlag). Dat soort boeken vind je niet, tenzij je ze tegenkomt bij de Slegte. Omdat ik nogal een kerststallen-freak ben, beschouwde ik deze vondst als een uitverkiezing: ik moest maar eens iets doen tegen die uitverkoop van alles waarin de mensen eigenlijk een welbehagen hebben – kerststallen bijv. – desnoods in het kader van de "Nostalgie Welle" zo werd mij geopenbaard. Waarschijnlijk was ik niet de enige aan wie deze boodschap werd overgeseind, want zie: ik meende alleen te staan als Jona in Ninive, maar nauwelijks had ik mijn schroom overwonnen of voorwaar, daar kwamen mij al kennisgevingen onder ogen van keurige museale instanties, die tentoonstellingen van kerststallen aankondigden.

Mijn eenzame zending ontketende zoiets als een rage al vóór ik een woord had uitgebracht. Er zijn blijkbaar talrijke fanaten en ik stel voor een club op te richten en om Karel III, koning van Napels en Sicilië, tot beschermheer uit te roepen. Want hij was het, die in 1739 bij gelegenheid van zijn troonsbestijging alle kunstenaars en ambachtslieden van zijn rijk, en in het bijzonder alle artisans, werkzaam in de porseleinindustrie van Capodimonte, opriep tot medewerking aan de vervaardiging van figuren, gebouwen en decors van kerststallen van gigantische afmetingen.

"Gigantisch" betekent in Italië zo groot als een halve kathedraal en het gebeurde dan ook al lang vóóordat Karel III praktisch zijn intrek nam in een uiterst luxueuze kerststal, dat kunstenaars, die zich al grote faam hadden verworven als schilder of beeldhouwer, zich ook bij wijze van nevenberoep aan de grote kleinkunst van de kerststal gingen wijden. Ik noem Gaudenzio Ferrari en Tabacchetti (15e/16e eeuw) en Giuseppe Sammartino (17e eeuw). Hun opdrachtgevers waren kerken, kloosters, kapellen, die tezamen minstens een miljoen stallen hebben afgenomen, en later ook particulieren, vorsten (de Bourbons), patriciërs en tenslotte vermogende burgers, die in geen enkel opzicht voor de geboorte-adel wilden onderdoen en beeldengroepen bestelden, die zalen van aanzienlijke afmetingen in beslag namen.

Wie in zo'n tableau vivant, bestaande uit beweeglijke beelden, zoekt naar de hoofdrolspelers van het verhaal, passeert eerst talloze acteurs, die in het geheel niet op de rol staan. De "Stille nacht" is een wide screen-spektakel met talloze figuranten geworden en wie in zo'n labyrint naar Bethlehem zoekt moet zich eerst door half Napels heenwerken. Ons is dat een beetje te veel, waarschijnlijk omdat wij onze voorstelling omtrent inrichting en

sfeer van de stal hebben afgestemd op de voorstellingen der Vlaamse primitieven: Geertgen tot St. Jans, Hugo van der Goes, Hans Memlinc en Rogier van der Weyden. Hun beeld van Kerstmis is landschappelijk, niet stedelijk, intiem, wars van alle Italiaanse openbaarheid.

Het Vlaamse ideaal is een Italiaans landschap onder Vlaamse sneeuw en wie ooit vanaf de hoogte van Assisi heeft uitgezien over het omringende landschap weet ook, dat hij, om zijn Bethlehem te vinden, niet meer naar Bethlehem hoeft te gaan.

Wie noordelijke kerststallen wil zien begeve zich liefts naar het "Heimat-haus" in Telgte bei Münster. Wie deze tentoonstelling heeft bezocht en aan zichzelf constateert dat hij liever een herder, een wijze, een os of een ezel wil zijn dan de consument van een van de miljoenen hazen en kalkoenen, die jaarlijks aan de Vrededorst worden geofferd, zou er goed aan doen, als hij mij liet weten, dat ook hij geïnteresseerd is in de oprichting van een vereniging of stichting die eerherstel aan de kerststal beoogt.

